

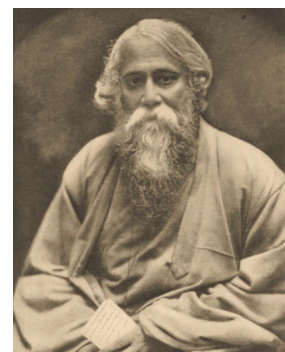
Algemeen Handelsblad van zondag 12 december 1921 - Ochtend - Tweede Blad, p. 5
Tussen brief XV en XVI schreef Visser dit verslag.

Reisbrieven over Aziatische kunst

Op bezoek bij Tagore

Toen ik ruim een jaar geleden als toegangsbewijslooze tevergeefs trachtte de eerste Amsterdamsche lezing van Tagore¹ bij te wonen, en het hopelooze van het geval inzag bij de opstopping voor den ingang van het gebouw van de Vrije Gemeente, vermoedde ik weinig, dat ik een jaar later Tagore in Indië zou zien [afb. 1]. Nog minder, dat ik een paar onvergetelijke gesprekken met hem in zijn eigen omgeving zou mogen voeren.

Ik dank het aan Roorda², dat ik nader contact met de Tagore's verkreeg, toen zij in Nederland waren. Op zijn initiatief maakte een deputatie onzer Aziatische Kunstvereniging haar opwachting bij den dichter toen hij in het gastvrije huis te Naarden vertoefde.³

Rabindranath Tagore
(1861-1941) [afb. 1], foto
Rijksmuseum,
inv.nr. RP-P-2021-864

- 1 Rabindranath Tagore (1861-1941), Indiase dichter. Voor velen in het Westen hét voorbeeld van een geestelijk leider die alle verschillen in de wereld zou kunnen helpen overbruggen.
- 2 Taco Bernhard Roorda (1874-1938) vriend van Visser, medebestuurder VVAK, conservator in het Volkenkundig museum te Leiden.
- 3 Bij zijn bezoek aan Nederland in 1920 logeerde Tagore bij Mary van Eeghen-Boissevain (1869-1959) en haar man Cornelis van Eeghen (1861-1940) in Naarden. Zie haar bijdrage 'A fragrant memory' in: *The golden book of Tagore: a homage to Rabindranath Tagore from India and the world in celebration of his 70th birthday*, Calcutta, 1931, pp. 76-77. Met dank aan Pauline Lunsingh Scheurleer voor deze verwijzing. Boissevain schreef dat haar herinnering vervuld was van 'joy, creative joy, life-giving joy'. Mary van Eeghen-Boissevain was een vooraanstaand lid van de Theosophical Society. Zij scheidde van Van Eeghen en verbleef vervolgens, op diens uitnodiging, langere tijd bij Tagore in Shanti Niketan. Haar Naardense landgoed schonk ze aan de theosofen. De enige andere Nederlander die in het Golden Book schreef was J.Ph. Vogel, een van de oprichters van de VVAK (p. 264). Vogel schreef dat wereld een zootje was en dat mensen elkaar naar het leven stonden, en vervolgt: 'what is then the antidote against the deadly poison which threatens to consume the world of the living? It is Universal Love. It is sympathy fostered by knowledge and true culture. This is the great task of the leaders of mankind-prophets and saints, poets and artists, statesmen and scholars - to promote that feeling of mutual understanding and goodwill which is inspired by Universal Love'. Overigens was Mary's broer A.G. (Alfred Gideon) Boissevain (1870-1922) de directeur van het *Algemeen Handelsblad* waarin Vissers brieven verschenen. In de ledenlijsten van de VVAK kwam ik maar één Boissevain tegen, mevrouw F. Boissevain-Rahder (waarschijnlijk Frederika Urania Rahder (1890-1980) in 1912 getrouwd met Frederik Ernst Boissevain (1875-1925). Geen directe familie.

Ik behoorde tot die afvaardiging, en maakte op den bezokedag kennis met Tagore's sympathieken zoon⁴, dien velen bij ons zich nog wel zullen herinneren. Wat later trof ik den jongen Tagore in Parijs, en hij inviteerde mij toen om, zoo ik op mijn studiereis naar Calcutta zou komen, zijn vader en hem op te zoeken.

Gelukkig trof het zoo, dat Tagore van zijn in een roezemoezige buurt gelegen huis te Calcutta naar zijn nu geliefd verblijf te Santiniketan (bij Bolpur) was verhuisd.⁵ Hier bevindt zich de door hem gestichte school, zoals men weet. Een vijftal dagen geleden vertrok ik van Calcutta naar Bolpur, dat men na ruim vijf uur sporens bereikt. De school ligt niet ver van het station Bolpur verwijderd [afb. 2-5].

Nadat ik te Santiniketan was aangekomen, werd me in een vriendelijk klein gebouw een prettig, Blaricumsch aandoend⁶, nachtverblijf aangewezen. Als ik wat wilde wachten, zou Tagore me in dit gebouwtje komen verwelkomen. Het was intusschen namiddag-theetijd geworden.

Tagore liet niet lang op zich wachten. Hij kwam aan de met allerlei Indische heerlijkheden voorziene theetafel zitten, die in die veranda van het logeershuis gedekt was. Het uitzicht over de vlakte, waarop Santiniketan is gesticht, de heerlijke tijd van den dag, en de voor een Westering matige temperatuur op dit uur, - de huiselijk gedekte tafel ook, - stelden me geheel op mijn gemak. Er was een stemming van het Gooi op zijn best.

Veel onderwerpen werden aangeroerd. Onderwerpen lang niet altijd van wijsgeerig of aesthetisch belang. Dat juist soms meer gewone zaken werden besproken - die echter steeds door den dichter in een nieuw en fijn daglicht werden geplaatst - verheugde me achteraf zoo bijzonder. Juist dergelijke gesprekken openbaren dikwijls veel van de diep-menschelijke zijde van een groote figuur.

Ik vond mezelf daar aan die theetafel een benijdenswaardige sterveling. Neem alles zoo intens mogelijk in je op, denk je maar steeds. Zorg, dat niet het miniemste van al het schoone aan je aandacht ontsnapt, luidt het parool in je onderbewustzijn.

Velen hebben Tagore's prachtigen kop daar bij u beleefd. Maar ik zeg u toch, dat dat het nog heel wat anders is, den dichter s' avonds met de Indische laagvlakte als achtergrond voor zijn nobel profiel, te mogen aanschouwen. Tagore houdt van de laagvlakte. Bergen bedrukken hem op den duur. "Misschien komt dit", merkte ik op "omdat je in een bergland het gevoel hebt, van het contact met de mensheid te zijn verstoken. Er bestaat een vorm van kosmisch-getinte extase, die nooit in de bergen opwelt."

Het gesprek was nog niet lang aan den gang, toen wij over Japan kwamen te spreken. Zooals allen, die de besten Japanschen kant van Japan hebben weten te vinden, is het ook Tagore gegaan. Hij is een groot en warm vriend van menschen, landschap en kunst van het eilandenrijk geworden. Vooral zijn liefde voor het onbeschrijfelijk innige en fijne Nara heeft me zoo van harte verheugd. Hij zou daar het best willen wonen, in het sprookjesachtige Nara-hotel, dat naar hij opmerkte, "geen hotel meer is." Zoo'n heerlijk hotel is het.

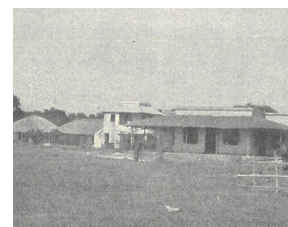
Laan in Sanitniketan, uit Pearson 1917 (noot 5) [afb. 2]. Tot mijn verbazing kan ik geen betere foto's vinden, behalve bij Getty, maar die vragen erg veel geld.

Jongensslaapzaal in Santiniketan [afb. 3], uit Pearson 1917 (noot 5).

Lessen in de openlucht, uit Pearson 1917 (noot 5) [afb. 4].

Tagores schrijfkamer (het hoge witte gebouw), uit Pearson 1917 (noot 5) [afb. 5].

4 Rathindranath Tagore (1888-1961).

5 W.W. Pearson, *Shantiniketan. The Bolpur School of Rabindranath Tagore*, London, 1917.

6 Interessante typing. In het Gooi waren kolonies van wereldverbeteraars van wie de ideeën tot op zekere hoogte met die van Tagore overeenkwamen. Zij leefden in kleine, charmante hutten: Walden in Bussum van Frederik van Eeden (1860-1932) en de Kolonie van Internationale Broederschap van Jacob van Rees (1854-1928) in Blaricum.

We kwamen daarna over de Geisha's te spreken. "Treffend is het", zei Tagore, "het enorme verschil te ondergaan tusschen de geisha die met de gasten spreekt, ze amuseert, kortom die den fijn-vrolijken en den ietwat coquetten kant van haar beroep ("wezen" ware niet juist, roeping ware beter) toont, en de geisha, (diezelfde geisha) die, geheel naar binnen gekeerd, danst."

In Yokohama was dat anders, merkte hij op. Daar was teveel door de Europeanen bedorven. Den dans heeft men daar niet zuiver kunnen houden.

Ik vertelde daarop van een bal in het Imperial Hotel te Tokyo. Naast veel Europeanen was er een talrijk, en van het beste, Japansche publiek. Meisjes uit de eerste families, op hun allerfraaist uitgedost. Die van onze afschuwelijke steps en andere barbaarschheden nog iets bevalligs maakten. Verschrikkelijk had ik me toen geschaamd over onze Westerse "beschaving". Over half-naakte Amerikaansche vrouwen, die met hun edele partners de Westersche danserij tot een groteske leelijkheid opgezweept hadden, en over het schrille contrast van hun kleeding "met bedoelingen", en de fijne cultuur die de kleeding van de Japansche vrouw vertolkt.

Amerika was angstwekkend voor Tagore geweest. Zeker, nagenoeg overall heeft men vergeten, waarvoor men leeft. Maar er zijn dan toch nog talrijke, verkwikkelijke oases. Zooals sommigen echter in Amerika het levensdoel hadden vertrapt, daarvan was nergens het evenbeeld te vinden.

Aan een van de talrijke oases in ons land, dat hij nagenoeg in zijn geheel als oase te zien heeft gekregen, denkt Tagore steeds gaarne terug. Zijn bezoek aan de Amersfoortse school⁷ namelijk, en vooral de wijze waarop hem daar in de vrije natuur na zijn voordracht vragen gesteld zijn, schijnen hem diep te hebben getroffen. Er was daar een atmosfeer, die aan Santiniketan herinnerde.

"Ik had het gevoel in Holland, dat ik de gast van het volk was. In Duitsland was dat weer anders."

Een fakkeloptocht van studenten in Kopenhagen had hem bijzonder ontroerd. "It was overwhelming." En in een restaurant in Stockholm was bij zijn binnenkomst iedereen opgerezen. Spontaan hadden ze 'n lied aangeheven. Dat een ieder bij zijn binnenkomst ter voorlezing in Den Haag van zijn zetel gerezen was, dat was voor ons volk iets heel bijzonders, verzekerde ik. Tagore's Hollandsche indrukken behooren tot de beste van zijn verblijf in Europa. Zijn zoon had mij dit reeds vorig jaar in Parijs verklaard.

Na de theetafel werd ik, het was al donker geworden, op een maanwandeling over de terreinen geïnviteerd. Het gesprek kwam op huwelijken tusschen Westerlingen en Aziaten. Tagore's standpunt is, dat verbintenis tusschen het eigen ras steeds te verkiezen is, al ontkende hij niet, dat een enkele maal een gemengd huwelijk gelukkig kan wezen. Hij, voor zichzelf, zou zich niet in een niet-Indisch huwelijk kunnen indenken. Doch er zijn problemen heden ten dage. Ik trof op een boot een jong Chineesch arts, geheel Westersch – in Engeland – opgevoed. Wat mijn inzicht was over huwelijk met een Westersche vrouw in zijn geval, vroeg hij mij eens op een avond.

7 Internationale School voor Wijsbegeerte in Amersfoort, in 1916 opgericht door onder andere Frederik van Eeden. Van Eeden correspondeerde met Tagore, vertaalde zijn werk in het Nederlands, en ontmoette hem op zijn reis in 1920. Tagore bezocht toen ook de School. De doelstellingen van de school (en van verschillende andere initiatieven van Van Eeden) kwamen tot op zekere hoogte overeen met die van Tagore in Santiniketan: verlichte denkers van verschillende plaatsen op de wereld samenbrengen.

“Mij komt het voor”, zei ik, “dat het niet aanbevelenswaardig kan worden genoemd. Met een Chineesche vrouw, die je belangstelling in het Westen kan deelen, en die je in je werk kan helpen, wordt je me dunkt veel gelukkiger.”

“Het klimaat hebt ge vóór bij u”, aldus Tagore. “Inderdaad voel ik me in Europa tot méér in staat dan hier. Het is hier een steeds terugkerende strijd tegen de hitte en dierenwereld. Last van insecten ondervonden, kan het werk hier soms buitengewoon storen. Al die op zichzelf niet altijd even erge factoren maken te zamen een deel van het niet-geestelijk leven hier in het Oosten danig moeilijk en onaangenaam. Ze werken terug op het geestelijk leven. Men moet ze niet onderschatten.”

Het was zeer merkwaardig, dit van Tagore te vernemen. Voor een ieder onzer die in het Oosten geweest is, is het bovenstaande “entendu”. Doch ik had me nooit voorgesteld, dat zij van het land-zèlf het zoo voelen.

Van het land zelf? Bewijzen uw gevoelens in deze wellicht, dat de Ariër hier oorspronkelijk in Indië niet thuishoort”, vroeg ik. “Ja, misschien”, luidde het antwoord.

Eenige der jongste leerlingen - jongens van de school - hadden ons in het donker zien voorbijwandelen. Zij kwamen naar Tagore toe, en betastten als eerbewijs zijn voeten. Tagore strekte een hand in een zegenend gebaar boven de knielende jongens uit, en sprak daarbij een zeer schoon klinkend, op de ontroerende wijze waarop hij in zijn voordrachten Sanskrit-woorden zegt, uitgesproken woord.

Het bovenstaande klinkt u, ik ben ervan overtuigd, wat te verheven. In het Westen zou iets dergelijks inderdaad opgeschroefd wezen. Hier was het natuurlijk en schoon.

Ook mij viel dezelfde eer van de jongens ten deel. Het was maar goed dat het donker was, want als Westerling weet je op zoo iets, naar buiten tenminste, toch niet met gratie te reageeren.

Na de wandeling werd ik nog verzocht in het allereenvoudigste gebouwtje, dat Tagore tot zijn verblijf in Santiniketan heeft verkozen, mee te komen. Er zijn talrijke grooter en veel comfortabeler gebouwen te Santiniketan, doch waarschijnlijk voelt Tagore in deze net zoo als Goethe. Goethe kon niet werken in een drukke en rijke omgeving. In zijn schitterend huis te Weimar was een vrij kleine kamer zoo ingericht, dat geen blind paard er schade kon doen. Wie het Goethe-haus te Weimar bezocht heeft, zal zich deze ruimte herinneren. Het gebouwtje van Tagore heeft twee verdiepingen. Slechts de bovenste verdieping wordt door den dichter bewoond. Ze bestaat uit niet meer dan een slaapvertrek, met een daaromheen loopend galerijtje, dat een heerlijk uitzicht over de vlakte biedt. In een hoek van dit galerijtje staat een nietig tafeltje, nog geen meter lang. Dit is Tagore's ‘schrijftafel’. Vanaf deze paar vierkante centimeters wordt de geheele correspondentie met de talrijke vrienden in Indië en het Westen gevoerd.

Toen we daarboven op de galerij zaten te praten, en ik na een poosje eens omkeek, zag ik een aantal oudere leerlingen op het vrij gebleven gedeelte van de galerij zitten. Zij waren stillletjes naar boven geslopen om Tagore's woorden op te vangen.

Met een van Tagore's ex-leerlingen, den jonge Bose⁸, nu student in de natuurkunde in Duitschland, en met vacantie in Santiniketan, had ik het

toevallig over Eckermann's gesprekken met Goethe.⁹ Het is in-zonde, zei hij, dat niet opgetekend wordt wat Tagore in gesprekken zegt.

Het ging nu vooral over Europa. Het was zoo makkelijk voor den omgang, en het geestelijk verkeer bij ons, zei Tagore, dat wij allen in het Westen in zekeren zin zoo gelijk waren. Veel meer overeenkomstigheden vertoonden, dan de volken in Indië bijvoorbeeld.

“Merkwaardigerwijze”, zei ik, “zien wij het juist zoo bij u. Wij vinden dat er bij ons enorme verschillen zijn. Toch begrijp ik wel, waar u op doelt. Inderdaad is het verkeer tusschen Westersche intellectueelen niet aan belemmerende etiquette, ras- en standsverschillen gebonden. Hier, in Indië moet dit anders zijn. In de uiterlijke leefwijze is meer eenheid in het Westen dan hier in Azië. Hetgeen het geestelijk verkeer vergemakkelijkt.”

Maar voor het hoogere houd ik me vooralsnog liever aan de uitspraak van Tagore's overleeden vriend, Okakuro Kakuzo¹⁰: “Asia is one”; met het voorbehoud, dat Azië één is in vergelijking met Europa. Het verschil tusschen de Oost- en Zuid-Aziatische wereld met haar Mongools-Maleisch bevolkingscomplex (zeer ruw aangeduid) eenerzijds, en de Vóór-Indische Arische en Arisch- getinte wereld, anderzijds, is tè groot, om zich geheel bij Okakura's uitspraak neer te leggen. In de beeldende kunst echter van Azië is veel meer eenheid dan in haar tegenwoordigen mensheid.

In mijn afscheidsgesprek den volgenden morgen, kwamen wij over de Joodsche intellectueelen in het Westen te spreken. Zij staan in hoog aanzien bij Tagore.

Ik behoef wel niet te verzekeren, dat een deel der gesprekken over “de school” liep. Tagore's ideaal is, van de, nu meer met een vooruitstrevende school in Zwitserland te vergelijken, school te Santiniketan, een universiteit te maken, met Westersche en Oostersche leerkrachten. Een hoogeschool, waar o.m. Westersche studenten met Oostersche filosofie en kunst, in de eigen atmosfeer van Azië, in aanraking kunnen komen. Een soort Amersfoort, met Azië als zwaartepunt. Keyserling's werk nu in Darmstadt¹¹ (waar Tagore eenige maanden geleden op zijn rondreis door Duitschland geweest is) zal hem nog wel nieuwe inspiratie voor de werelduniversiteit, die hij zich voorstelt te stichten, hebben geschonken.

Tagore schat Keyserling zeer hoog. Jammer genoeg kent hij geen Duits, vandaar bleef hij tot nu toe van den inhoud van Keyserling's ‘Tagebuch’ onkundig.¹²

De school was gesloten toen ik in Santiniketan was: vakantie. Ik zag echter verschillende leerlingen van de schilderklasse. Meest menschen van twintig en ouder. De moderne Indische schilderschool heeft me nooit kunnen bekoren. Ook hier in Bolpur ben ik nog niet van haar roeping overtuigd.

9 Johann Peter Eckermann (17921-1854) publiceerde in de jaren 1836-1848 *Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens*.

10 Okakuro Kakuzo (1863-1913), kunstcriticus en kunstkenner. Woonde enige jaren in India en werd in 1910 conservator in het Museum of Fine Arts in Boston. De zin ‘Asia is one’ komt uit zijn boek *The Ideals of the East with Special Reference to the Art of Japan* uit 1903 over de cultuur- en kunstgeschiedenis van Azië.

11 Hermann Alexander Graf von Keyserling (1880-1946) was een welgestelde geoloog en filosoof en stichtte in 1920 in Darmstadt Die Schule der Weisheit. De wereld had behoefte aan bezinning en wijsheid en niet aan technisch vernuft en intellectualisme. Het was Keyserlings overtuiging dat getalenteerde mensen de wereld moesten leiden.

12 Hermann Keyserling, *Das Reisetagebuch eines Philosophen*, Darmstadt, 1919.

De jeugdige leeraar, Haldar¹³, is echter zeker iemand van talent. Als deze schildersschool wat minder op sentimentele wijze “vertelde”, en in plaats van naar Studio-plaatjes, Dulac¹⁴ en andere zoetigheden, meer naar de vroeg-Indische schildersschool, en naar de Rajputschool, keek, ware er al heel wat gewonnen. In alle geval lijkt mij Haldar talentvoller dan de overschatte schilders Abindranath Tagore¹⁵ en Nanda Lal Bose.¹⁶

Er is in Santiniketan een vrij uitgebreide bibliotheek, met een zeer sympathieke bibliothecaris. Ik trof voorts den intelligenten leeraar in het Engelsch, een Zuid-Indiër, en den leeraar in het Fransch. Een buitengewoon nobele figuur te Santiniketan is Santosh Majumdar¹⁷, een der eerste drie leerlingen der school, en nu een harer eerste leerkrachten. Hij heeft samen met den jongen Tagore in Amerika gestudeerd.

Ten slotte nog eenige details, Santiniketan betreffende. De plaats is door Tagore's vader gesticht, voordat er van een school (door Tagore begin dezer eeuw in het leven geroepen) sprake was. De oude Tagore is ook een zeer belangrijke en buitengemeen vereerde figuur, die zich vooral op religieus gebied bewoog, geweest.

Op zoek naar een schoone en vooral vreedzame plek, waar hij zich ongestoord aan meditatie kon overgeven, was Tagore's vader zoo gelukkig dit heerlijk oord te vinden. Santiniketan is nu school én nederzetting. Een klein dorp, met zelfs een postkantoor en een drukkerij. De geheele nederzetting staat echter in dienst van de school; een gewoon dorp is Santiniketan niet.

Naar ik vernam was vóór mij, als eerste Hollander, de jonge Mr. van der Leeuw, de man van het belangwekkende proefschrift, op bezoek bij Tagore geweest.¹⁸ Méér Hollanders zullen zeker heel welkom wezen, want eenige malen heeft Tagore mij op het hart gedrukt, vooral zijn beste groeten aan de Hollandsche vrienden over te brengen, en hun te zeggen, dat hij het verblijf in Holland zoo buitengewoon heeft gewaardeerd.

Den dag, nadat ik uit Santiniketan vertrokken was, kreeg de school een bezoek voor langeren tijd van den voortreffelijken Franschen geleerde Sylvain Lévy¹⁹; bezoek waarop Tagore zich bijzonder verheugde.

H.F.E. Visser

Benares 'Armistice-day'²⁰, 1921.

13 Asit Kumar Haldar (1890-1964).

14 Edmund Dulac (1882-1953).

15 Abanindranath Tagore (1871-1951).

16 Nandalal Bose (1882-1966), leerling van Abanindranath Tagore.

17 Santosh Chandra Majumdar (1888-1926).

18 Wellicht: Jacobus Johannes (Koos) van der Leeuw (1893-1934), studeerde rechten in Leiden en promoveerde in 1920 (*Historisch-Idealistische politiek*, Amsterdam, 1920). Beviend met Jiddu Krishnamurti (1895-1986) (Orde van de Ster van het Oosten, te Ommen), oprichter Praktisch-Idealisten-Associatie (PIA)(veganisme, geheelonthouding, pacifisme, ontmanteling van de lagere natuur in de mens). Zijn idealen sluiten aan bij die van Tagore, maar een bezoek is niet bekend. Van der Leeuw reisde wel, i.i.g. naar Australië (1924) waar hij een belangrijke rol speelde in de theosofische beweging. Theoloog Gerardus van der Leeuw (naar wie een etnografisch museum is vernoemd) promoveerde in 1916 op een Egyptologisch onderwerp.

19 Sylvain Lévy (1863-1935), Franse Indoloog.

20 Wapenstilstand-dag, einde Eerste Wereldoorlog, 11 november.